

Erkölc és Jog – Köves Slomó előadása

Köves Slomó: Tisztelt Elnök Úr! Tisztelt egybegyűltek! Tisztelt konferencia! Nagyon megtisztelő ez a felkérés és engedjék meg, hogy egy kicsit kilógva a sorból nem mint jogász, hanem mint rabbi, vagy ha úgy tetszik teológus, egy kicsit visszanyúljak a gyökerekhez. Itt többször történt hivatkozás a Bibliára és talán ebben a szűk kérdésben valami kevés hitelességgel megpróbálok hozzászólni az itt elhangzott kérdésekhez. Jog és erkölcs a zsidó (keresztény) etika tükrében. Ezt a címet adtam az előadásomnak, és azért van zárójelben a zsidó mellett a keresztény, részben, mert a keresztény etika nevében nyilván kevés autenticitással, hitelességgel tudok a kérdéshez hozzászólni. Másrészt meg azért, mert ugyan ki szeretném hangsúlyozni az előadásom során, hogy a zsidó, keresztény etika fundamentumai talán napjainkig meghatározzák azt az alapvető kérdést, hogy a kapcsolat az erkölcs és a jog között, nagyon hasonló a zsidó és a keresztény jogfilozófia, etikafilozófia hozzáállása ehhez a kérdéshez, mégis van azért némi eltérés a kettő között. És ezért úgy illik, hogy ezekről az eltérésekről most egy kicsit beszélünk, de csak azért, hogy még jobban kihangsúlyozzuk és élesebbé tegyük azt, ami közös. Erkölcsös jog. Itt érdemes egy pillanatra megállni, ugyanis arról volt szó mindvégig, hogy mi az erkölcs és jog viszonya egymáshoz. Engedjenek meg egy gyors gondolat kíséreltet. Nem sikerült tökéletesre ez a kis prezentációm, mert a nyilak már ott vannak. Én nem így képzeltem el, de azért menjünk sorra. Az első kérdés, hogy mik a jog és a törvény fundamentumai? Talán megpróbálkozhatunk azzal a rövid gondolat kísérellettel, hogy a jog és törvény fundamentuma a közmegállapodás. A jog és törvény mindig közügyeket rendez, emberek és emberek közötti viszonyokat határoz meg, és ehhez pedig kell egy olyan közmegállapodás, egy olyan, ha úgy tetszik, társadalmi szerződés, ami az alapokat meghatározza jog és törvény esetén. Mi a jog és törvénynek a tere? Ennek értelmében az emberi közösség. Ha egy ember lenne a Földön, ha Ádám úgy, ahogy kezdetben egyedül maradt volna teoretikusan szólva, akkor valószínűleg a jognak és törvénynek gondolhatnánk nem lenne szerepe, hiszen a jog és törvény mindig emberek közös viszonyait próbálja megrendezni. Térjünk rá a mai előadásainknak a másik területére, ez pedig az erkölcs kérdése. Mi az erkölcs fundamentuma? Ez már egy sokkal nehezebb kérdés és ez az a pont, amiről talán a legtöbbet beszélnek a filozófusok, teológusok. Nem is annyira az erkölcs és jog viszonyáról, hanem az erkölcsről magáról. Mi teremti meg az erkölcsnek magának a

szellemi fundamentumait, alapjait? Mi teremti meg, mi határozza meg a jó és a rossz alapjait? A jó és a rossz meghatározottságát? A jó és a rossz egymáshoz való viszonyát? Én most megpróbáltam belebújni egy olyan ruhába, egy olyan előadó szerepét felvenni, de csak egy így az első szlajd idejére, mintha nem egy teológus, nem egy rabbi, nem egy vallásos ember lennék és azt próbáltam megtalálni, hogy találunk-e esetleg egy rövid gondolat kísérlet erejéig valami olyan fundamentumot, ami mégis csak vallás és istenhit nélkül tud valamilyen módon abszolút értékeket teremteni és azt mondani, hogy ez jó és az rossz erkölcsi értelemben. Erre talán lehet azt mondani, hogy van egy velünk született lelkiismeret, ahogy bíboros úr idézte Pál apostoltól, hogy a szívükben van írva, a szívünkben, minden ember szívébe van írva az erkölcs. Ezt a gondolatot azóta nagyon sokan megismételték. Nekem egyik nagyon kedves, amúgy nem teológus, hanem modernkori erkölcsfilozófus szerzőm Jonathan Haidt, aki fölhívja arra a figyelmet, hogy öt olyan alapvető lelkiismereti, erkölcsi norma van, amely tulajdonképpen minden emberi közösségben kultúráktól függetlenül és civilizációktól függetlenül megjelenik. A kérdés csak az, hogy ezek milyen arányban vannak egymással. Mi ez az öt? Ő arról beszél, hogy ezt az ötöt mindenütt megtaláljuk valamilyen formában. Ez a lojalitás, a hűség, az elesetteknek a megsegítése, az igazságérzet és az igazságra való törekvés, a tisztelet értéke és a szentség, a test, önmagtartóztatásának az értékei. Ezek valamilyen formában minden erkölcsi normarendszerben visszaköszönnek, és talán azt lehet akkor mondani, hogy nincs is szükség az isteni meghatározásra az abszolút jó és abszolút rossz kifejezésekre. Talán a lelkiismeret az, ami az erkölcsnek fundamentumot teremt. Mi az erkölcsnek viszont a tere? Az erkölcs tere - ahogy itt az előttem szólalók is erre fölhívták a figyelmet - az erkölcs tere az ember belső lelki világa. Az erkölcsnek nincsen jogkövetkezménye. Az erkölcs, az erkölcsi kérdésekkel Isten, vagy a saját lelkiismeretünk előtt kell elszámolni és erkölcsnek akkor is lenne tere, hogyha egyetlen ember élne a Földön, tehát nem az emberi közösség egymáshoz való viszonyait határozza meg. Hát kiindulópontnak tehát akkor azt mondhatjuk, hogy talán így egyértelműen szét lehet választani jog és törvényt, valamint erkölcs és morál és etika ügyeit. A jog és törvény az emberi közösségre és az emberi közmegállapodásra, az erkölcs és a morál pedig a belső lelkiismeretünkre, az Isten vagy a saját lelkiismeretünk előtti tisztaságra vonatkozik. És így szétválasztva ez a két dolog egymással párhuzamosan tud működni. Igen ám, csak eljutottunk oda ha ezt a megközelítést követjük, akkor nem egyszer a történelemben azt találjuk, hogy bizonyos ellentmondásba kerülnek erkölcs és jog ügyei és kérem engedjék meg, hogy két példát is hozzak. Természetesen előre

szetném bocsátani, hogy semmifajta értékbeli párhuzam nincs a két példa között, de mégiscsak két olyan példa, ami részben az egyik nagyon szélsőséges mivoltában, részben pedig a dolognak az aktualitásából fakadóan kifejezi, hogy hogyan tud az emberi erkölcs a saját lelkiismeretünk ügye és ügyei szembe kerülni a közjog által meghatározott normákkal. Az első példa, ezt nyilván nem kell bemutatni, talán már mindenkinek ismerős ez az ábra, a Nürnbergi törvényeknek egy magyarázó táblázata, ami ugye a faji megkülönböztetést emelte a jog szintjére, törvényi szintre és ez volt az, ami az emberi civilizáció legborzasztóbb, vagy legszélsőségesebb faji alapú emberirtásának teremtette meg a jogi alapjait. A náci Németországban mindenki hivatkozhatott arra, és sokan hivatkoztak is, hogy csupán az állam által meghatározott jogot és törvényt követik, ugyanakkor minden olyan ember, aki hallgatott a saját lelkiismeretére, felismerte, vagy legalábbis felismerhette, hogy ezzel valami nem stimmel ezzel joggal, ezzel a törvénnyel valami nincs rendben. Egy egészen más példa és még egyszer hangsúlyozom, a kettő között nincsen értékbeli párhuzam, de mégiscsak a jog és erkölcs, a személyes erkölcs ütközését azért kifejezi: önök előtt bizonyára ismert ez az ügy, amiről 2018-ban hozott döntést az Amerikai Legfelsőbb Bíróság az Egyesült Államokban. Ez a Masterpiece & Colorado Civil Rights ügy, ami azzal kezdődött, hogy Coloradóban egy Masterpiece nevű cukrászda nem akart kiszolgálni egy homoszexuális párt és nem akart egy ilyen esküvői tortát készíteni a számára. Elsőfokon úgy ítélték meg, hogy ezzel az emberi jogait sérti a párnak az adott cukrászda és kötelezni lehet arra, hogy készítsen ilyen tortát. A Legfelsőbb Bíróság mégis visszavonta ezt a döntést és azt mondta ki, hogy a cukrászda tulajdonosának a szabad vallási gyakorláshoz való joga erősebb ebben az esetben és nem lehet kötelezni őt erre. Az ő erkölcsi normái és valamilyen fajta jogi meghatározás, ez esetben egy másik alapvető alapjog ütközött ebben az esetben. Tehát visszatérve az első szlajdunkhoz, talán mondhatjuk, hogy mégsem tudjuk ezt a kérdést, erkölcs és jog kérdését egymástól szétválasztani abban az értelemben, hogy azt mondjuk, hogy a jog a közügyekre vonatkozik, az erkölcs meg egy személyes, egyéni kérdés. És hát akkor talán térjünk az én szempontomból a lényegre, amikor azt mondjuk, hogy – és itt is ugyancsak elhangzott többször az előttem szólalók előadásában -, hogy a jog fundamentuma az erkölcs. Ezzel máris összekapcsoljuk a kettőt. Nem egyszerűen egy közmegállapodásról van szó, hiszen ez a közmegállapodás lehet bármilyen, ha a közmegállapodás a többség elvét követi. Attól még ez a közmegállapodás lehet rossz, gonosz és erkölcstelen, s talán mondhatjuk, hogy a zsidó-keresztény civilizáció egyik legfontosabb állítása – amit bíboros úr is felvezetőjében említett – az erkölcs és a jog

egyértelmű összekapcsolása, az a gondolat, az az állítás, hogy a jog fundamentuma az erkölcs. Ez esetben a zsidó-keresztény gondolat továbbmegy ennél és arról is beszél, hogy az erkölcs fundamentuma pedig a személyes felelősség a Teremtő felé. Magyarul: nem egy közmegállapodásról van szó, a kiindulópont nem egy közmegállapodás, amely rendezi közügyeinket, hanem a kiindulópont az ember. Az egyes ember, a személyes, egyes ember viszonya a saját lelkiismeretéhez, vagy ha úgy tetszik Istenhez, ami egy biztos alapot, egy biztos meghatározást teremt a jó és a rossz fogalmának. Ilyen értelemben biztos erkölcsi útmutatást ad és ebből a biztos erkölcsi meghatározásból lehet aztán levezetni a közügyeket is rendező jog és törvények kérdéseit. Hogy itt mennyire fontos a személyes viszony és a személyes erkölcsi felelősség kérdése, a személyes erkölcsi felelősség két bibliai, ha úgy tetszik ószövetségi idézetet is ide citáltam. Az egyik a ma már sokat emlegetett és én is a következő pár percen belül még külön kitérek rá, a Tízparancsolat első mondata, ami úgy kezdődik: „Én vagyok az Örökkévaló, a Te Istened”. Itt nem véletlenül emeltem ki azt a szót, hogy te, ugyanis hogyha végig gondoljuk azt a történelmi szituációt, ahol Isten beszél a Mózes által kivezetett héberrekhez, zsidókhoz, Egyiptomból felszabadított rabszolgákhoz, egy egész közösséghez beszél, a megfogalmazás mégis egyesszámban történik, nem pedig többszámban. A Biblia azzal akarja kihangsúlyozni, hogy mielőtt elmondom a morális normákat a Tízparancsolatban, sőt, ezek - ahogy majd látni fogjuk - nemcsak morális útmutatások, vagy normák, hanem maguk az első törvények, szeretném hangsúlyozni mondja Isten, hogy ennek az alapja a te viszonyod velem. Az erkölcs alapja az Istenhez való viszonyunk. Vagy egy másik idézett, ez a Biblia Mózes V. Könyvének a végéből: „Lásd eléd tettem ma az életet és a jót, a halált és a rosszat, válaszd az életet”. Ez is egyesszámban van megfogalmazva és ráadásul külön kihangsúlyozza a személyes döntésnek a felelősségét, a szabad választást, amire ugyancsak többen utaltak az előttem elhangzott előadásokban. Hát akkor nézzük meg ezt a Tízparancsolatot amiről annyi szó esett. Ennek a héber változata az egyik oldalon, magyarázat a másikon, de nem nagyon lehet elolvasni egyiket sem, mert olyan messze van a képernyő. De ez nem is olyan nagy baj, ugyanis azt szeretném kérni önöktől, hogy egy pillanatra gondoljuk végig, hogy a Tízparancsolatból hogyha külön választjuk az előbbi meghatározás szerint erkölcsöt és jogot olyan értelemben, hogy a jog a közügyek, az erkölcs pedig ha úgy tetszik a lelkiismereti, vagy vallási kérdések, akkor mennyi az a tizből, amely közügyeket rendez és mennyi az amelyik valamilyen erkölcsi, vagy vallási ügyekről szól. Akkor közben mielőtt mindannyian végig gondoljuk ezt, akkor egy kis zsidó viccel szeretném

az önök figyelmét még föl hívni. Bizonyára hallották, vagy ismerik azt a történetet, vagy azt az epizódot, mikor Mózes lejön a hegyről s megkérdezik tőle a zsidók, hogy hát Mózes mit hozták nekünk? És azt mondja nekik, hogy hát uraim és hölgyeim van egy jó és egy rossz hírem. A jó hírem az, hogy lealkudtam tízre, a rossz az, hogy benne maradt a ne paráználkodj!. Ugye miért mondom most ezt a viccet, mert ha közben végig gondoltuk, akkor könnyen rájöhetünk, hogy valójában a tízből többségben vannak a jog kérdései, azok az ügyek, amelyek ember és ember között, ha úgy tetszik az emberi közösség normáit rendezik, hiszen csak az első négy: az egyistenhit, a bálványimádás tilalma, az isten nevének a szentsége és a szombat, a hetedik napi pihenőnap az, ami valamifajta vallási, személyes vallási kérdést rendez. Minden más: a szülők, a szülői tisztelet, a ne ölj, a ne lopj, a ne paráználkodj, ezek mind-mind nem egyszerűen, nem erkölcsi kérdések, hanem olyan ügyek, amelyek a legalapvetőbb jogi kérdéseket rendezik. Tehát látjuk azt, hogy a zsidó felfogásban, és ha úgy tetszik a zsidó-keresztény felfogásban az erkölcs és a jog nem szétválasztható. Az első pillanatban, amikor Mózes törvényt alkot, egyszerre teszi az erkölcs és a jog nyelvén. Tehát azt látjuk és értjük, hogy a zsidó-keresztény gondolat lényege, az az, hogy a jog soha nem leválasztható az erkölcsről és soha nem leválasztható az erkölcs fundamentumáról, ami Istenre vezet vissza a jó és a rossz fogalmát. Az egy külön kérdés, hogy valóban lehet-e jóról és rosszról, erkölcsi értelemben vett jóról és rosszról beszélni, ha Istent kivesszük a képletből. Ezzel szenved a nyugati civilizáció már egy 2-300 éve. Én úgy tudom, hogy nem nagyon sikerült erre még teljességgel, vagy kielégítő választ adni. De ha a zsidó-keresztény gondolatvilágról beszélünk, akkor bármilyen mértékben is, de ez a két dolog nem leválasztható egymásról. Amit talán a kedves hallgatóság kevésbé ismer az az, hogy ez a zsidó vallásban, a zsidó filozófiában fordítottan is működik. Hogy értjük ezt? Ugye a keresztény gondolatban, a keresztény erkölcsfilozófiában hozzá vagyunk ahhoz szokva, hogy a vallási kérdések, ha úgy tetszik a szakrális vallási kérdések, azok inkább személyes erkölcsi kérdések és a jog nyelve, a jog területe az mindig - megint csak visszatérve az eredeti felosztáshoz - ember és ember között határoz meg dolgokat, még akkor is, hogyha az eredeti fundamentum az Isten, de a jog nyelvét azt nem ember és Isten közöttire szoktuk használni. Most amit itt ez a kis táblázat, amit ugyancsak nagyon nehezen lehet innen kivenni, ez egy a tisztelt hallgatóság számára nyilván nagyon, vagy talán kevésbé ismert fogalmat vezet be. De csak szerettem volna szemléltetni, hogy ez mennyire így van, a zsidó vallásban a vallási és erkölcsi felhívások is a jog nyelvén fogalmazódnak meg. Erre egy példa ez táblázat, ami a szombati 39 tiltott munkafajtát

szemlélteti. Ugye a Biblia azt mondja, hogy ne dolgozz a 7. napon. De ezzel nem elégedtek meg a Biblia zsidó magyarázói, hanem azt mondták, hogyha ez tényleg egy kötelesség, akkor ez nemcsak egy erkölcsi útmutatás és ajánlás, hanem ugyanúgy kell definiálni, mint minden más jogi kérdést is definiálunk legyen az akár ember és ember közötti kérdés. És erre meghatározták - hogy ezt hogyan tették az egy külön és nem 20 perces előadás lenne, de - meghatároztak 39 munkafajtát ami tilos. Most a hallgatóság szempontjából, ami szerintem érdekes ebben az az, hogy tehát nemcsak arról van szó, hogy az erkölcs a jog nyelvén beszél, nem, hogy a jog az erkölcs nyelvén beszél, hanem arról, is hogy az erkölcs, vagyis a vallási kérdések is a jog nyelvén beszélnek. És itt egy érdekes szóhasználatra is szeretnék utalni. Moshe Silberg 1950 és 1970 között volt az Izraeli Legfelsőbb Bíróság alelnöke, amúgy egy rabbinövendék volt korábban még a II. Világháború előtt. Hatalmas tudása volt a héber jog, a Talmud területén és egy érdekes, a talmudi nyelvezetben, a héber jogban gyakran használt kifejezéspárra hívja fel a figyelmet. Az erkölcsi, vallási kérdéseket a héber jog úgy nevezi, hogy Isten és ember között, az Isten és ember közötti ügyek. A jog, a hagyományos értelemben vett jog ügyeit pedig ember és ember közöttinek nevezi és egy hosszú fejtegetésben fölhívja arra a figyelmet, hogy megint csak azt látjuk, hogy ugyanaz a nyelvezet van használva erkölcs és jog területén. És akkor, ha megengedik, végezetül egy ugyancsak igen egzotikus példát szeretnék itt felhozni, amivel talán szemléltetni tudjuk, hogy a zsidó jogfilozófiában mennyire egy nyelven beszélünk erkölcsről és jogról. És akkor, ha jól látom még van egy körülbelül három percem. Akkor egy gyors kis filozofálást engedjenek meg. Talán a konferenciánk e késői pillanatában még frissítően is fog hatni. A kérdés a következő és talán fogják értékelni: héberül: **אין החלטה, יש החלטה** a kérdés: van döntés, vagy nincs döntés? Determinizmus, vagy indeterminizmus? Magyarul: előre el van rendelve minden, vagy sem? Ugye, minden előre el van rendelve és csak azt gondoljuk, hogy szabad választásunk van, vagy van szabad választásunk? Ugye ez a hagyományos filozófiai kérdés? De ennek van egy jogfilozófiai következménye. A héber jog a következőt mondja: hogyha én egy jogi ügyletet egy feltételhez kötök, hogy természetesen akkor jön létre a jogügylet, hogyha a feltétel teljesült. Tehát ha én azt mondom, hogy mit tudom én, ezt a házat akkor veszem meg, hogyha van öt szoba benne, nem tudom, hogy van-e benne öt szoba, de ezt a feltételt kötöttem, mivel amikor a feltételt kikötöttem, akkor már létrejött az eset, tehát csak én nem tudtam, hogy mi a helyzet, de nem változott a helyzet azután, hogy én ezt a feltételt kikötöttem, ezért ez a feltétel áll és a jogeset, a jogügylet akkor jön létre, hogyha a feltétel az én általam meghatározottak szerint

teljesül. A kérdés az az a jogfilozófiai kérdés, ha úgy tetszik az az, mi van azokkal az esetekkel, amik még nem történtek meg? Tehát, hogyha a jövőben a jövőre utalok, és azt mondom, hogy mondjuk vegyük itt a jobboldali példát, a jobboldali példa ez egy - talán nem ismerték föl de akkor segíték -, ez egy válólevél. Egy úgynevezett „get”, válólevél, amivel a válás jön létre. Ennek a szövege egy, a Talmudban 2000 évvel ezelőtt meghatározott fix szöveg, a változó az csak a nevek. A kérdés az, hogy ha valakinek - és akkor megint gondoljuk vissza arra az időszakra, amikor valakinek esetleg két felesége volt, most beszélünk 2000 évvel ezelőtről a Talmud időben -, és azt mondjuk, hogy, valaki azt mondja, hogy mind a két feleségét Sárának hívták, és írok egy válólevelet és annak a feleségemnek fogom ezt a válólevelet adni, annak a Sárának, aki először belép a házba. Ugye akkor ez még egy olyan feltétel, ami nem jött létre és a kérdésem az az, hogy van döntés, vagy nincs döntés. Hogyha minden determinálva van, akkor ugye nem jött létre a feltétel, de valahol már meg lett írva, hogy melyik Sára fog belépni a házba először. Ha viszont indeterminizmus van, akkor nem jött létre még ez a feltétel, tehát ez olyasmi, ami még nem jött létre, azt nem lehet feltételként kikötni, tehát ezen múlik, hogy érvényes-e a válólevél-e vagy sem. Mi a baloldali kép? Ez az ügy ez egy válólevél. Ez emberek és emberek közötti jogviszonyokra vonatkozik, de mi a baloldali képen. A baloldali kép - és akkor engedjék meg, hogy megint egy kis rövid utazásra vigyem önöket -, egy kifejezetten vallási kérdéstről szól. Megint visszatérünk a szombathoz, a 7. napi pihenéshez, amikor az egyik tilalom a 39. közül az az, hogy nem szabad a városhatáron kívül meghatározott 2000 méteres körön kívülre menni. Igen ám, a kérdés az az, hogy hol van a lakóhelyem ugye? A városban, ahol lakom. De mi van akkor, hogyha van egy üdülőm mondjuk a városon kívül? Akkor erre azt mondja a héber jog, hogy az is lakóhelynek számít, tehát onnan számítom a 2000 métert. Tehát akkor itt van egy kiskapu, egy jogi kiskapu, elhelyezek valami szimbolikus élelmet mondjuk a városon kívül szombat előtt és azt mondom, hogy ez egy kicsit olyan kempingem ott. Ott fogok kempingezni. Ez szimbolikusan a lakóhelyem és onnan számítom a 2000 métert. A kérdés az, hogy ezt a 2000 métert ezt milyen irányban számoljam és akkor itt jön be a van döntés, nincs döntés kérdése, hogy majd az aki ennek megfelelően átlépi ezt a határt melyik irányba fogja átlépni ezt a határt? Akkor itt jön be az a kérdés, hogy ha majd ebbe az irányba lépi át a határt, akkor innen számolom a 2000 métert, ha abból az irányból akkor onnan számolom a 2000 métert? Megint egy nem előre meghatározott feltételről beszélek és megint ugyanaz a jog, jogfilozófiai kérdés az ami meghatároz. Mit akarok ezzel szemléltetni? Hogy a két terület az erkölcs és a jog a zsidó vallásfilozófiai, etikafilozófiai felfogásban nem

szétválasztható, erkölcs és jog ugyanazon a nyelven beszél és leválaszthatatlanok egymásról. Nyilván ez egy inkább csak egy gondolatébresztő, aminek csak a lényegét, vagy a lényegi mondandóját érdemes magunk számára megfontolni, egy világi jogrendszerben és jogállamban, de ahogy már maga a konferencia címe is mutatja az a kérdés, hogy erkölcs és jog szétválasztható-e vagy sem, nemcsak az ókori rabbiknak és Mózesnek jelentett fejtörést, de a mai napig is fontos, hogy beszéljünk róla. Köszönöm szépen, hogy meghallgattak!